

დავით მალაზონია

საზოგადოებრივი პროგრესის პრობლემა თერგდალეულთა თეორიულ მემკვიდრეობაში

ქართველ სამოციანელთა თეორიულ ნააზრევში ისტორიის ფილოსოფიის საკითხთაგან ძალზე მნიშვნელოვანია შეხედულებები კაცობრიობის პროგრესის არსისა და მისი განმაპირობებელი ფაქტორების შესახებ.

ილია ჭავჭავაძე ცივილიზაციას აფასებს, როგორც ზედნაშენურ კატეგორიას, გვაძლევს ბაზისურ საფუძვლებთან (ცოდნა, გონებრივი და ზნეობრივი კატეგორიები, ნარმოებისა და მმართველობის სისტემები, ყოფითი ტრადიციები) მისი მიმართების რთული დიალექტიკის სწორ გააზრებას (12, 59-60). ილიასთან საზოგადოება, გარემომცველი ბუნებითურთ, გაგებულია არა მყარ, გაქვავებულ, არამედ შინაგანი დინამიკით განვითარებად ორგანიზმად.

გ. წერეთელიც საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებას, რაც აღმავალ მოძრაობად ესახებოდა, შინაგანი აუცილებლობით ხსნის. მას გარდაუვალს ხდის ადრე ჩამოყალიბებული ყოფითი ფორმების შინაარსობრივი შეუსაბამობა თანამედროვეობის ამოცანებთან, მათ შორის ნინააღმდეგობათა ზრდა, რომელიც შეურიგებელ ჭიდოლში გადადის (11, 11).

მსოფლიო ისტორიის მსვლელობას ფიზიკური ბუნების განსაზღვრულ კანონთა საფუძველზე ხსნიან ნ. ნიკოლაძე (9, 278) და ივ. მაჩაბელი: „ქვეყნის ცხოვრება იმავე განვითარებისა და ნარმატების კანონებს ემორჩილება, რომელნიც ჰსუფლენ მთელს ბუნებაში საზოგადოდ და ორგანოვანს ბუნებაში კერძოდ“ (14).

მაგრამ, მათი თვალსაზრისი არ უნდა იქნას გაგებული საზოგადოებაზე ბუნების კანონთა მექანიკურ მორგებად. ისინი ხედავენ საერთოს ბუნებრივი და საზოგადოებრივი მოვლენების განვითარებაში, მაგრამ მათთვის კაცობრიობის განვითარების, ისტორიის მსვლელობის სპეციფიკაც საკსებით ნათელია.

საერთო ჯამში მათ კაცობრიობის ისტორია განვითარების აღმავალ პროცესად მიაჩნიათ, რომლის კრიზისული მომენტები, ორგანული სამყაროსაგან განსხვავებით, იწვევენ

არა საზოგადოების კვდიმას, არამედ ძველი, დრომოქმული ფორმების შეცვლას ახლით. მათი მონაცვლეობის ციკლურობა კი განვითარების ზოგადი დინამიკის მხოლოდ კონკრეტული მონაცვეთების შესატყვისია და არა თავისთავში ჩაეტილი, ურთიერთისაგან გამიჯნული სისტემები. პირიქით, ციკლები ერთიანი, აღმავალი მოძრაობის შემადგენელ ნანილადაა გაგებული.

განვითარების კანონზომიერ ხასიათს ქართველი ხალხოსნებიც აღიარებდნენ. მაგრამ მათ განსხვავებულად ესმოდათ კანონების ხასიათი. გ. ქიქოძე, ი. ჯანაშვილი პროგრესს სამყაროში ობიექტურად არსებულ, ინტუიტურად მოქმედ ძალებს უკავშირებდნენ. ხოლო ნ. ინაშვილი და სტ. ჭრელაშვილი განვითარების საფუძველს სუბიექტურ ფაქტორთა ურთიერთობაში ხედავდნენ, თვლიდნენ, რომ მას აღამიანის, საზოგადოების მოქმედების მოტივაციათა (უპირატესად - ზნეობრივ პრინციპთა) ევოლუცია განსაზღვრავს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საზღვარგარეთული ისტორიულ-ფილოსოფიური მიმდინარეობებიც (ისევე როგორც უფრო ადრე განმანათლებლები, პერდერი, ჰეგელი) პროგრესს, ძირითადად, ობიექტურად არსებულ ტენდენციად მიიჩნევდნენ. განვითარების მომძლავრებულ ძალებს კი ხედავდნენ ბუნებრივ გარემოსა და საზოგადოებრივ-კოლექტიურ ფსიქოლოგიაში, იმ ნიუანსური განსხვავებით, რომ ა. კონტი მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა საზოგადოების განწყობილებას (ფსიქოლოგიური ფაქტორი), ა. ტენი - ბუნებრივ გარემოს, სპენსერი - ცოცხალი ორგანიზმებისათვის დამახასიათებელ თვისებებს.

საზოგადოებრივ-ისტორიულ განვითარებას ძირითადად ობიექტური ფაქტორებით ხსნიდნენ რუსი მოაზროვნები (ბელინსკი, ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი); შინაგანად კანონზომიერ, ისტორიის მსვლელობის ლოგიკით განსაზღვრულ პროცესად აღიქვამდა მას ისტორიკოსი სოლოვიოვი.

სუბიექტურ ფაქტორებს (ცოდნას, განათლებას, მეცნიერებას...) სათანადოდ აფასებდნენ თერგდალეულებიც. გონების დაწინაურების, ცოდნის გავრცელების, განათლებული პიროვნებების მოღვაწეობის მნიშვნელობას ოპტიმალურ დატვირთვას აძლევდნენ ი. ჭავჭავაძე, გ. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, ს. მესხი. ეს თვალსაზრისი შეტი სიმტკიცითაა დაფიქსირებუ-

ლი ვაჟა-ფშაველასთან. იგი ცხოვრების გაუმჯობესებას მეცნიერების დაწინაურებასა და მისი შედეგების პრაქტიკულ რეალიზაციის უკავშირებს. ვაჟას აზრით, კაცობრიობის ისტორია ცოდნის სრულყოფისა და მის ნიადაგზე აღმოჩენილ უზოგადეს კანონთა საფუძველზე ნარიმართება (5, 169).

აღნიშნულ სუბიექტურ ფაქტორებს, გარდა განმანათლებლებისა, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ევროპული აზრიც: ჯ. დრეპერი - განათლებას, ტ. გეკლი - საზოგადოების ეთნიკურ ნორებს, მომზენი - იდეებს, სპენსერი - კაცობრიობის სულიერ მისწრაფებებს.

რუსეთში სუბიექტური სოციოლოგიის პროცესებზე იდგნენ ხალხოსნები, ნაწილობრივ - რევოლუციურ-დემოკრატიული აზრის ნარმომადგენლებიც, აგრეთვე ისტორიკოსები - ლაპო-დანილევსკი და ჩიჩერინი.

თერგდალეულები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ობიექტურ ფაქტორს - საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ფორმებს შორის ნინაალმდეგობებს. ისინი განვითარებას უკავშირებდნენ ძველსა და ახალს, დრომოქმულსა და სიცოცხლისუნარიანს შორის ჭიდოლს.

ი. ჭავჭავაძე საზოგადოების განვითარების მექანიზმს უფრო ცნობიერ ძალთა პაექრობაში ხედავს. საზოგადოებრივი ცხოვრების პროგრესს კაცობრიობის შინაგანი ნინაალმდეგობების საფუძველზე ხსნის 6. ნიკოლაძე.

გ. წერეთელი, ს. მესხი და ვაჟა-ფშაველა სწორად აღნიშნავდნენ, რომ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განახლება ადრე გაბატონებული ფორმებისაგან მძაფრ ნინაალმდეგობას აწყდება ყოველ ასპექტში (ეკონომიკურში, სოციალურში, კულტურულში, ზნეობრივში...). ისინი ცხოვრების ცვალებადობაში ახალი კანონების, მოთხოვნებისა და მისწრაფებების ფორმირებას გულისხმობდნენ უკვე ყავლაგასული გარემოს სანაცვლოდ. თვით ცვალებადობის არსი კი თვისობრივად ახალი, ძველზე მაღლა მდგომი იდეისა თუ მატერიის ფორმების შექმნაში ესახებათ.

ასეთ კონტექსტში განიხილავს ა. წერეთელი საქართველოში თაობათა დაპირისპირებას წერილში „ვინ სტყუის (ჩვენი ძველი და ახალი თაობა)“. იგი მიუთითებს, რომ სიახლის დანერგვა ყოველთვის იწვევს ნინაალმდეგობას ძველის დამ-

ცველთაგან. დაპირისპირებულთა ბრძოლის დიალექტიკა აქცევს კაცობრიობის ნინსვლას გარდაუვალ პროცესად.

საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ფორმებს შორის ნინაალმდეგობის გამწვავებას ასევე პროგრესის საწინდრად თვლიდა რუსული რევოლუციურ-დემოკრატიული და ხალხოსნური აზრი. ისტორიკოსთაგან ეს პოზიცია 6. კარეევმა გაიზიარა.

ამ მსგავსებასთან ერთად, სავსებით ნათელია განსხვავებაც: თერგდალეულები შორს იდგნენ ნინაალმდეგობათა ფაქტორის მნიშვნელობის მონოტონური გაგებისაგან, მით უფრო - მათი რევოლუციური გადაჭრის კონცეფციისაგან.

სამოციანელები კაცობრიობის განვითარების ფაქტორთა კონკრეტულ ასპექტზეც ამავილებდნენ ყურადღებას.

6. ნიკოლაძისათვის საზოგადოება შინაგან კანონზომიერებათა საფუძველზე მუდმივად მოძრავი, განახლებადი ორგანიზმია, რომელშიც ისტორიულ ფორმათა შეცვლა მიზეზობრივ კავშირებში გამოიხატება. ამ პროცესის მისეული ახსნა შორს დგას მოძრაობის მეტაფიზიკური გაგებისაგან - იგი თვითგანვითარების და თვითგანვითარების რთულ დიალექტიკას ემყარება.

ნ. ნიკოლაძე საზოგადოების მამოძრავებელ ძალებად თვლის მატერიალურ (შრომის) და ფსიქოლოგიურ ფაქტორებს („ახლის წადილს, გაუმჯობესების სურვილს“) (3, 33).

ამ თვალსაზრისთან ახლოსაა გ. წერეთლის პოზიცია. იგი განვითარების ერთ-ერთ პირობად ხალხის წადილს (გაიუმჯობესოს მდგომარეობა), ინდივიდისა და საზოგადოების მხრიდან ბედნიერებისაკენ სწრაფვას, მისთვის ბრძოლის უნარს თვლის. ეს აბსტრაქციები გ. წერეთლისათვის პროგრესის მყარ საფუძვლად იქცევიან, რადგან ისტორიის აღმავალი სვლა მან აღნიშნულ მოტივაციათა, განსაზღვრულ მიღრეკილებათა რეალიზაციის გზით წარმოუდგენია (11, 127).

ი. ჭავჭავაძე ისტორიული განვითარების აუცილებელ პირობად მიიჩნევს ცალკეული ხალხების მიმართებას კაცობრიობასთან (13, 177). ხოლო ვაჟას საგანთა ცვალებადობის მიზეზად წარმოდგენილი აქცევს არსებულ ფორმათა ბრძოლა ინდივიდუალობის შესანარჩუნებლად, მის გასაფორმებლად (2, 10).

ქართული საზოგადოებრივი აზრი საზოგადოების განვითარებას თანდათანობით, ევოლუციურ პროგრესად განიხილავდა. ი. ჭავჭავაძის, ი. გოგებაშვილის, ს. მესხის, ნიკოლაძის და სხვათა შეხედულებათა სისტემაში უმნიშვნელოვანესია საზოგადოების განვითარების ევოლუციური თვალსაზრისი. ეს პროცესი მათ ნარმოდგენილი ჰქონდათ რაოდენობრივ წინსვლა-მატებად და არ ცნობდნენ ახალ თვისობრიობაში ნახტომისებრ გადასვლას (თუმცა, გარკვეულ პირობებში, რევოლუციის პროგრესულ როლსაც არ უარყოფდნენ). ისტორიის ზედაპირულად მცოდნეს „ჰგონია, - აღნიშნავდა ნიკო ნიკოლაძე, - თითქოს იგი ვითარდება ნახტომებით ძალმომრეობისაკენ, გადატრიალდებიდან გადატრიალებისაკენ. ომები, რევოლუციები, აფეთქებები - აი, რა მოჩანს შეუიარაღებელი თვალით, მაგრამ სინამდვილეში ისტორიულ ვითარებაში გადამწყვეტია არა რევოლუცია, არამედ ევოლუცია“ (10, 306).

თერგდალეულებს ისიც სწორად ესმოდათ, რომ ისტორია არ არის განვითარების უწყვეტი პროცესი. მას მრავალი ჩავარდნა, უკუსვლა ჰქონია, როდესაც ცალკეული ეპოქები, კონკრეტული ისტორიული ინდივიდუმები, ხალხები, ქვეყნები, კულტურები, საზოგადოებრივი განვითარების ნაცვლად უკუსვლას განიცილება (ს. მესხი; 6, 17). მაგრამ თუ კაცობრიობის ნარსულს ვრცელი დროითი დისტანციით განვჭრეტ, დავინახავთ, რომ ჩამორჩენა ახასიათებთ ისტორიის სუბიექტებს და არა მათ ერთობლიობას, არა კაცობრიობას, რომლის განვითარებაც დროში უსასრულოა (ნ. ნიკოლაძე, 7, 173-174; ი. გოგებაშვილი, 1, 282). საერთო ჯამში, - მიუთითებდნენ ისინი, - ისტორიის მსვლელობისას ხდება საზოგადოებრივი ორგანიზაციის დაბალი ფორმების უფრო დაწინაურებულით შეცვლა, რაშიც ვლინდება კიდეც პროგრესის არასწორხაზოვანი, მაგრამ შეუქცევადი და ლოგიკური ხასიათი * (12, 56).

* მსოფლიო ისტორიის მსვლელობის ხასიათის გარკვევის პირველ ცდებს ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის ფილოსოფოსებთან (პლატონი, არისტოტელე), მოგვიანებით - ალორდინების ეპოქისა (მაკაველი, კამპანელა) და XVII-XVIII საუკუნეების მოაზროვნებთან (ბოდენი, ბეკონი, პასენდო, პოლბახი) ვხვდებით. მათმა პესიმიზმა დასრუ-

კაცობრიობის პროგრესზე საუბრისას ყურადღება მახვილდება მისი შედეგების მიმართებაზე ადამიანის ზნეობრივ სამყაროსთან. თერგდალეულები ოპტიმიზმის ნაიდაგზე დგანან, მათთვის საზოგადოების ზნეობრივი განწყობილება განვითარების ზოგადი დიალექტიკის ნაწილად მოიაზრება და, ამდენად, ზნეობის პროგრესირების თეზისაც აღიარებენ.

ისტორიული განვითარების კვალდაკვალ იცვლება საზოგადოების ბუნებაც, ჩნდება ახალი მიღრეკილებები, უფრო პუმანური და ჯანსაღი ტენდენციები, სრულყოფას განიცდის სოციალურ-ეკონომიკური გარემო (ი. ჭავჭავაძე, გ. ნერეთელი). მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას თან სდევს ხალხის ცნობიერების ზრდა, ადამიანთა შორის ურთიერთობების გაჯანსაღება (ს. მესხი) და პირიქით: საზოგადოების განწყობილება, მისი ზნეობრივი სამყარო საგრძნობ გავლენას ახდენს ისტორიის მსვლელობაზე (ნ. ნიკოლაძე, ი. ფანცხავა).

რამდენადმე განსხვავებულია ვაჟა-ფშაველას თვალსაზრისი. იგი თვლის, რომ ცივილიზაციის ზრდით, მეცნიერებისა და განათლების დანინაურებით ზნეობის სფეროში ხშირად საპირისპირო შედეგებს ვიმკით, მაგრამ უთუოდ შთამბეჭდავი მასშტაბები მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესისა ყოველთვის ადეკვატურად როდი გამოხატავს კაცობრიობის

ლებული სახე ჯ. ვიკოს ნრებრუნვის თეორიაში მიიღო. ერთი შეხედვით ისტორიის ციკლურობის აღიარებას ჰეგელიც უახლოვდება, მაგრამ მისი თვალსაზრისი არ დაიყვანება ლოკალურ კულტურათა არსებობის კონცეფციაზე. ხოლო ფ. რანქე ნრე-ბრუნვის თეორიის პოზიციიდან ისტორიაში პროგრესის შესაძლებლობასაც უარყოფს. მსგავსია მომზენის პოზიციაც.

საპირისპიროა განმანათლებლთა თვალსაზრისი. ისინი კაცობრიობის სწორხაზოვან განვითარებას აღიარებდნენ. ანალოგიურია ე. კანტის, მოგვიანებით - პოზიტივისტური ისტორიის ფილოსოფიის თვალთახდვა.

ოპტიმალურ მსჯელობას ვხედავთ ჰერდერთან - უკიდურესობათა (ციკლურობა, უწყვეტობა) მკაცრი კრიტიკისას.

ძირითადად ლოგიკურია საკითხისადმი რუსული საზოგადოებრივი (რევოლუციურ-დემოკრატიული, ხალხოსნური) და ისტორიული აზრის დამოკიდებულება (აქ ციკლურობის აღირებას მხოლოდ ნ. დანილევსკისთან ვხვდებით).

სულიერ განწყობილებას. ვაჟა, საზოგადოდ, ზნეობრივ დაწინაურებას ცივილიზაციის პროცესიდან გამომდინარედ არ თვლის; მისი აზრით, ისინი არ წარმოადგენდნენ ურთიერთგანმაპირობებელ კატეგორიებს და ამის მაგალითად მოჰყავს სოციალური თუ ერთიაშორისი ურთიერთობების არსებული მახინჯი ბუნება (4, 209).

და მაინც, ვაჟა-ფშაველა პესიმიზმამდე როდი მიდის. ამ სწორი პოზიციიდან აკრიტიკებს იგი პეგელს (მიმდევრებითურთ), მიუთითებს რა მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პირობებშიაც პოზიტის მარადიულ მნიშვნელობაზე: „ჩვენში რამდენიმე განათლებული გვყავს ამ აზრის მქადაგებელი, რომ პოზიტიმ დღე მოჭამა, მას მომავალი კაცობრიობის ცხოვრებაში ადგილი აღარ ექნება, მის ადგილს მეცნიერება დაიქცის... სირევუნი მეტიღა იქნება?.. რა საბრალო იქნებოდა კაცობრიობა და მისი ცხოვრება ამ დედამინის ზურგზე, რომ გამოთაყვანებული თეორიების მთხველების გეგმებზე მიმდინარეობდეს“ (4,392-393).

ამრიგად, ქართველ სამოციანელებს, ძირითადად, პროგრესი წარმოედგინათ არა მხოლოდ ტექნიკისა და მატერიალური პირობების გაუმჯობესებად, არამედ ადამიანის გონიერივ და ზნეობრივ განვითარებადაც. საბოლო ჯამში კი, მათი გაგებით, ეს ორივე ასპექტი მთლიანობაში ქმნიდა კაცობრიობის წინსვლის მყარ საფუძველს, განსაზღვრავდა მის ხასიათს.

მეტიც, ი. ჭავჭავაძე (16) და გ. წერეთელი (11,126) პროგრესს პიროვნების თავისუფლების მასშტაბებს უკავშირებდნენ. ილიას კაცობრიობის წინსვლა ესმოდა როგორც პროგრესი თავისუფლების შეცნობასა და მის პრაქტიკულ განხორციელებაში.

ეს თვალსაზრისი მნიშვნელოვანია საერთოდ სამოციანელთა ისტორიის ფილოსოფიის გასაგებად, მისი განმსაზღვრელი ასპექტის - ისტორიაში პროგრესის შინაარსისა და მსვლელობის (განხორციელების) ხასიათის დასადგენად.

საყურადღებოა, რომ პროგრესს თავისუფლების შემეცნებაში ხედავს პეგელიც. იგი მიუთითებდა, რომ „მსოფლიო ისტორია არის პროგრესი თავისუფლების გაცნობიერებაში“. პეგელს თავისუფლება სულის თვითშემცნებად ესმის. აშკარაა, პროფესიის შინაარსის პეგელისეულ გაგებასთან ი. ჭავ-

ჭავაძის კონცეფციის მსგავსება. ამავე დროს, მათ შორის განსხვავებაც არის. თუ პეგელთან თავისუფლება უფრო აბსტრაქტულ კატეგორიად გვევლინება, ილიასთან იგი კონკრეტულ რელიგიურ-ისტორიული (სოციალური და ეროვნული) მნიშვნელობის მქონედ წარმოგვიდგება.

პარალელი გერცენის თვალსაზრისთანაც შეიძლება გაივლოს. მისი აზრით, ისტორია არის ადამიანის პიროვნების ძუძმივი ემანსიპაცია სხვადასხვა სახის ბატონობისა და ხელისუფლებისაგან, რის შედეგადაც იგი, საბოლოოდ, თავისუფლად იგრძნობს თავს.

ქართველ სამოციანელთა რწმენით, პროგრესი თანდათანობით ცვლის საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ტრადიციულ ფორმებს. მათ კაცობრიობა წარმოდგენილი ჰყავთ არა უცვლელ, გაყინულ, არამედ მუდმივ განვითარებად კატეგორიად, რომლის პროგრესი, როგორც მთლიანის, შეუქცევადია.

ილია ჭავჭავაძე და, შეიძლება ითქვას, თერგდალეულები საერთოდ - თვლიან, რომ პროგრესი, როგორც აღმაყალი, მრავალსპექტრიანი ცვლილება - ერთნაირად ეხება ბაზისას და ზედნამენურ მოვლენასაც.

როგორც ვხედავთ, თერგდალეულებთან ეკონომიკური ნარმატება, სოციალური გარემოს გაჯანსაღება, ხალხის მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება - პიროვნული თუ საზოგადოებრივი თავისუფლების მასშტაბის ზრდასთან ერთად - მტკიდროდ არის დაკავშირებული საზოგადოების მეცნიერულ-ტექნიკურ და ზნეობრივ წინსვლასთან *.

* ევროპული საისტორიო-ფილოსოფიური აზრიც პროგრესის შინაარსში გულისხმობდა საზოგადოების მატერიალურ და სულიერ ფორმათა განვითარებას, მის თანდათანობით სრულყოფას (რუსი, პოლბაზი, დიდრო, მონტესკიე, ე. კანტი, ჰერდერი, პეგელი, კონტი, მეკენზი).

მოწინავე რუსული აზრი კი ისტორიულ პროგრესს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ფორმების ცვლაში, მათ დახვენასა და გამრავალეფრივნება-გართულებაში ხედავდა (ჩერნიშევსკი, გერცენი...). ამ ასპექტთან ერთად ხალხოსნები (პ. ლავროვი, ნ. მიხაილოვსკი) დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ადამიანის უსასრულო სრულყოფის პრინციპს.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა კაცობრიობის ისტორიის პერიოდიზაცია, შემუშავებული ი. ჭავჭავაძისა (16) და გ. წერეთლის მიერ (11, 122).

ილია, როგორც აღინიშნა, თავისუფლების შეცნობისა და განხორციელების მასშტაბებს უკავშირებს ისტორიულ პერიოდებს. ამ საფუძველზე იგი სამ ხანას გამოიყოფს: 1. ძეველ აღმოსავლურს; 2. ელინურ-რომაულსა და 3. ქრისტიანულს (რომელშიც თავისუფლების სრული სახით განხორციელება მოხერხდა).

გ. წერეთელი კი თანამედროვე ცივილიზაციის საწყისად იღებს ხანას, როდესაც ადამიანი მიზანთმოქმედად, მწარმოებლად ჩამოყალიბდა. აქედან მომდინარედ თვლის იგი ადამიანთა მოდგმის ცნობიერებასა და ზნეობრივი სამყაროს აღმავლობას.

დაბოლოს, აღსანიშნავია, რომ თერგდალეულები (ი. ჭავჭავაძე, ს. მესხი, გ. წერეთელი. ვაჟა-ფშაველა და სხვ.), იდგნენ რა ოპტიმისტური ფილოსოფიის პიზიციებზე, ერთმნიშვნელოვნად აღიარებდნენ საკაცობრიო პროგრესის დროსა და სივრცეში უსასრულობას. მათ ისიც კარგად ესმოდათ, რომ საზოგადოების, როგორც მთელის, ნინსვლა წარმოუდგენელია ინდივიდუუმის, პიროვნების სათანადო სულიერი და ფიზიკური განვითარების გარეშე^{**}.

****** პროგრესის უსასრულობის იდეას აღიარებდა XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისის ფილოსოფიური აზრი (განმანათლებლები, პერდერი, ნანილობრივ - ე. კანტი, აგრეთვე გერმანული ფილოსოფიური სკოლის წარმომადგენლები: ლესინგი, შილერი, გოეთე, პეგელი). მოვგაინებით პროგრესის უსაზღვროების იდეა განვითარეს პოზიტივისტებმა.

XIX საუკუნის შუა ნლებიდან მკვიდრდება საპირისპირო - პესიმიზმის ტენდენცია. ევროპის ფილოსოფიურ აზრს სულ უფრო მეტად განსაზღვრავს კრიზისული - მძიმე, დამთრგუნველი გარემოს შექმნის მოახლოების განცდა, რაც ხშირად „აპოკალიფტური“ ცნობიერების გაძალონებაში გამოიხატება (ბურკპარდტთან, შოპენ-ჰაუერთან, პარტმანთან...), XX საუკუნის დასაწყისიდანვე პესიმიზმით განისაზღვრება შენგალერის, ბერდიაევის, ჭიონბის, იასპერ-სისა და სხვათა შეხედულებები.

თერგდალეულთა მთელი პლეადის ოპტიმისტურ პოზიციას გამოხატავდა 6. ნიკოლაძის სიტყვები: „მოგვიტევონ „კოლოკოლის“, დიდად პატივცემულმა გამომცემლებმა, ჩვენ მთლიანად არ ვიზიარებთ მათს უიმედობას ევროპის თანამედროვე მოუნესრიგებლობის გამო. ნინააღმდეგ მისი შეხედულებისა, ჩვენ გვნამს, რომ ევროპა მაინც თავისას გაიტანს და მიალწევს სასურველ იდეალს“ (7, 174).

როგორც ვხედავთ, ქართველი სამოციანელები საფუძვლიანად იცნობდნენ მათი დროის ისტორიის თეორიისა და ფილოსოფიის საკითხებს, ხოლო ზოგი პრობლემის ორიგინალური ხედვით, არც თუ იშვიათად, სცილდებოდნენ მათ, უფრო მაღლა იდგნენ. სამოციანელებს აბსოლუტურად სწორად ესმოდათ საზოგადოების ისტორიული განვითარების - პროგრესის - ყველა მნიშვნელოვანი ასპექტი (არსი, განმაპირობებელი ფაქტორები, მსვლელობის თავისებურებები), რაც მათი მსოფლმხედველობის ერთ-ერთი ორგანული ნაწილი იყო.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გოგებაშვილი ი., თხზულებანი, ტ. 1, 1955.
2. დანელია ს., ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი, 1927.
3. ლონაძე ვ., ნ. ნიკოლაძის სოციოლოგიური და ისტორიული შეხედულებები, 1987.
4. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული. ტ. 9, 1964.
5. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, 1979.
6. მესხი ს., ნაწერები, 1914.
7. ნიკოლაძე ნ., რჩეული ნაწერები, ტ. 1, 1931.
8. ნიკოლაძე ნ., თხზულებანი, ტ. 2, 1960.
9. ნიკოლაძე ნ., თხზულებანი, ტ. 5, 1966.
10. ნიკოლაძე ნ., თხზულებანი, ტ. 7, 1985.

11. წერეთელი გ., თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 1, 1930.
12. ჭავჭავაძე ი., თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 3, 1953.
13. ჭავჭავაძე ი., თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 7, 1956.
14. „დროება“, 1885, №191.
15. „კვალი“, 1894, №49.
16. „საქართველოს მოამბე“, 1863, №4.